

el-MELİKÜ'z-ZÂHİR, Çakmak

(bk. ÇAKMAK, el-Melikü'z-Zâhir).

el-MELİKÜ'z-ZÂHİR, Gâzî

(الملك الظاهر غازي)

Ebü'l-Feth Ebû Mansûr Gıyâsüddin
el-Melikü'z-Zâhir Gâzî
b. Salâhiddin Yûsuf b. Eyyûb
(ö. 613/1216)Eyyübîler'in Halep kolu hükümdarı
(1186-1216).

15 Ramazan 568'de (30 Nisan 1173) Kahire'de doğdu. İskenderiye'de İbn Avf, Kahire'de İbn Berrî, Dimaşk'ta Fazl el-Banyâsî'den hadis tahsil etti. Ayrıca siyâsî ve askerî konularda eğitim aldı. Babası Selâhaddîn-i Eyyübî onu daha çocuk yaşta iken Halep valiliğine tayin etti (Safer 579 / Haziran 1183). Ardından bu görevi, Halep'in kendisine verilmesi karşılığında Mısır'daki bütün haklarından vazgeçeceğini bildiren diğer oğlu el-Melikü'l-Âdil'e verince el-Melikü'z-Zâhir Gâzî Dimaşk'a gitti. Selâhaddîn-i Eyyübî, 581 (1185) yılındaki ağır hastalığından sonra önemli merkezlerdeki idareciler arasında yeniden görev dağılımı yaptı. Daha önce Mısır'ı başarılı bir şekilde yöneten I. el-Melikü'l-Âdil'i kendi nâibi olarak Mısır'a tayin ederken ondan boşalan Halep'in yöneticiliğini diğer bazı şehirlerle birlikte tekrar el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'ye tevcih etti; Ermeni ve Haçlı tehdidine karşı kuzey sınırlarının savunulması görevini de ona verdi. Bunun üzerine el-Melikü'z-Zâhir Gâzî, hıristiyanlar tarafından işgal edilmiş olan Sermîniye'yi ele geçirip çok sayıda esir müslümanı kurtardı (584/1188). Akkâ ve Yafa'yı geri almak amacıyla girişilen savaşlarda büyük yararlıklar gösterdi. Trablus Kontu III. Bohemund Halep'e saldırdıysa da el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'nin başarılı savunması karşısında yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra el-Melikü'z-Zâhir, babası tarafından Anadolu Selçuklularının tehdit ettiği Malatya emirine yardıma gönderildi ve Behisni ile Maraş kalelerini ele geçirdi (1191).

Selâhaddîn-i Eyyübî'nin ölümüyle ülke kardeşler arasında taksim edildiğinde Halep, Hârim, Tel Bâşir, A'zâz, Derbûsâk ve Menbic el-Melikü'z-Zâhir'in idaresine bırakıldı. Fakat çok geçmeden Selâhaddîn'in oğulları el-Melikü'l-Efdal Ali, el-Melikü'l-Azîz ve I. el-Melikü'l-Âdil arasında taht mücadelesi başladı. el-Melikü'l-Efdal'den

ayrılıp maiyetine katılan emîrlerin de tahrikiyle el-Melikü'l-Azîz Dimaşk'a yürüyüp şehri kuşattı. Bunun üzerine Efdal, el-Melikü'l-Âdil ve diğer Eyyübî meliklerinden yardım istedi. el-Melikü'z-Zâhir Gâzî onlar arasında barışı sağlamak için arabuluculuk yaptı ve anlaşma sağlandı. Dimaşk, Taberiye ve Gavr el-Melikü'l-Efdal'e, Cebele ve Lazkiye el-Melikü'z-Zâhir'e verildi. Mısır'daki eski iktâları da el-Melikü'l-Âdil'e iade edildi (590/1194). el-Melikü'l-Azîz, ertesi yıl hâkimiyet sahasını genişletmek için tekrar harekete geçip Dimaşk'ı muhasara ettiyse de el-Melikü'z-Zâhir Gâzî, el-Melikü'l-Efdal ile birlikte hareket ederek onu Mısır'a dönmeye mecbur etti.

el-Melikü'l-Azîz'in ölümüyle (595/1198) yerine I. el-Melikü'l-Âdil geçti, el-Melikü'z-Zâhir Gâzî de onun hâkimiyetini tanıdı. el-Melikü'l-Efdal Dimaşk'ı zaptetmek için teşebbüse geçince el-Melikü'z-Zâhir onu destekledi. Hama ve Humus emîrleri de bu ittifaka katıldı. Bunun üzerine el-Melikü'l-Âdil Dimaşk'a hareket etti ve onlardan önce Dimaşk'a girdi (597/1201). el-Melikü'z-Zâhir Gâzî, Musul Emiri Nüreddin Zengî Arslanşah ile beraber I. el-Melikü'l-Âdil'e karşı sefere çıktıysa da barış istemek zorunda kaldı. el-Melikü'l-Âdil Halep'i tehdit edince el-Melikü'z-Zâhir Gâzî onun hâkimiyetini tanımaya mecbur oldu ve Hama'ya gelen el-Melikü'l-Âdil ile anlaşma yaparak bazı yerlerin idaresini kendi üzerine aldı. 599 (1203) yılında Ayıntab, Behisni, Derbûsâk, Harim, Lazkiye, Kal'atülmudîk ve Kal'atünnecm'in onun hâkimiyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhusrev, kardeşi II. Süleyman Şah karşısında tutunamayınca Halep'e giderek el-Melikü'z-Zâhir Gâzî ile görüştü (1204). Dâviyye ve İsbîtarîyye (Templier ve Hospitalier) şövalyelerinin 1204-1205 yıllarında Cebele, Lazkiye ve Hama'ya karşı yağma akınlarında bulununca el-Melikü'z-Zâhir Gâzî harekete geçip Haçlılar'ın elindeki Merkad Kalesi'ni ve Trablus Kontluğu'nun hâkimiyetindeki toprakları yağmaladı. Kilikya Ermeni hâkimi I. Leon'a karşı III. Bohemund ile anlaşarak onun Antakya'ya saldırmasına engel oldu, daha sonra Leon ile sekiz yıllık bir antlaşma imzaladı. Haçlılar'ın Humus'a saldırması üzerine Esedüddin Şirkûh'a yardım edip şehri Haçlı istilâsından kurtardı. Musul Emiri Nüreddin Arslanşah ve I. Gıyâseddin Keyhusrev ile anlaşarak el-Melikü'l-Âdil'e karşı yürü-

düyse de halifenin müdahalesiyle taraflar arasında anlaşma sağlandı (606/1209).

el-Melikü'z-Zâhir Gâzî 25 Cemâziyelâhîr 613'te (9 Ekim 1216) Halep Kalesi'nde vefat etti (İbnü'l-Adîm, III, 170). İbn Halikân onun 20 Cemâziyelâhîr'de (4 Ekim) öldüğünü söyler (*Vefeyât*, IV, 7). Cenazesi önce Halep Kalesi'nde toprağa verildi, ardından kalenin aşağısındaki medresenin yanında hazırlanan türbeye nakledildi. Yerine veliaht tayin ettiği oğlu el-Melikü'l-Azîz Muhammed geçti. el-Melikü'z-Zâhir Eyyübîler'in en zeki, en seçkin ve heybetli hükümdarlarından olup adaletiyle tanınırdı. Halkının ve çevredeki hükümdarların durumunu yakından takip eden bir siyaset adamıydı. Babası Selâhaddîn-i Eyyübî ondaki hükümdarlık kabiliyetini gördüğü için kendisini çok sevdi.

el-Melikü'z-Zâhir Gâzî zamanında mâmur ve müreffeh bir şehir haline gelen Halep yeniden bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. el-Melikü'z-Zâhir ticarî hayatın gelişmesi için büyük gayret sarfetmiş ve bu amaçla Venedikliler'le bir anlaşma yapmıştır (604/1207-1208). Halep ve Lazkiye gümrüklerinden elde ettiği gelirlerle güçlü bir ordu kurmuştur. İmar faaliyetlerinde de bulunan el-Melikü'z-Zâhir Gâzî kendi adıyla anılan bir medrese (Zâhiriyye Medresesi) ve çeşitli hayır kurumları tesis etmiştir. Cevşen dağı eteklerinde yer alan Meşhed-i Hüseyinî 592'de (1196) onun tarafından onarılmıştır. Halep surlarını tamir ettirmiş, Halep'te önemli davaların görüşüldüğü bir dârüladl inşa ettirmişti. Şehre su getirmek için yaptırdığı çalşmalar övgüyle anılmaktadır. Liyakatli devlet adamlarını, âlim, şair ve düşünürleri himaye eder, yetenek ve birikimlerinden yararlanırdı. Ömrünün son yıllarında Halep'e giden seyyah ve Şâfiî âlimi Ali b. Ebû Bekir el-Herevî'yi himayesine almış, ders okutması için kendisine Halep dışında bir medrese (el-Medresetü'l-Hereviyye) yaptırmış, Herevî de *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye* adlı eserini ona ithaf etmiştir. 579'da (1183) Halep'e gelen İsrâkî filozofu Şehâbeddin Sühreverdî el-Maktûl de el-Melikü'z-Zâhir'in himayesine mazhar olan âlimlerdendir. Hükümdar kendi huzurunda fıkıh ve kelâm tartışmaları yaptırır, karşısındakileri zor durumda bırakan Sühreverdî'ye büyük bir itibar gösterirdi. Bu sırada fukaha Sühreverdî'nin sapıklığına ve katlinin vâcip olduğuna dair fetva hazırlayıp Selâhaddîn-i Eyyübî'ye gön-

dermiş, Selâhaddin'in emriyle Sührever-dî el-Melikü'z-Zâhir tarafından idam edilmiştir; ancak bir süre sonra bu uygulamadan pişmanlık duyan el-Melikü'z-Zâhir onun öldürülmesi için fetva verileri tutuklatıp mallarını müsâdere ettirmiştir. Tarihçi İbnü'l-Kıftî, dönemin tıp ve felsefe alanındaki önemli şahsiyetlerinden Fahreddin el-Mardîni, yine tıp alanında çeşitli eserler yazan İbn Sem'un da el-Melikü'z-Zâhir'in himaye ettiği şahsiyetlerdendir. Şair Ebü'l-Vefâ eş-Şeref Râcih b. İsmâil el-Esedî yazdığı bir kasideyle onu methetmiştir (İbn Hallikân, IV, 7-9).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bahâeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultânîyye* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1415/1994, s. 184-186, 215-216, 329, 352-353; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/2, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, III, bk. İndeks; Ebü Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* (nşr. İbrâhîm ez-Zeybek), Beyrut 1418/1997, bk. İndeks; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 6-10; İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasarî'd-düvel* (nşr. Antûn Sâlihânî el-Yesûî), Beyrut 1890, s. 403; Ebü'l-Fidâ, *Târîh*, III, 123; Nuaymî, *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 342-344; Cl. Cahen, *La Syrie du nord*, Paris 1940, bk. İndeks; *A History of the Crusades* (ed. R. Lee Wolff – H. W. Hazard), London 1969, II, bk. İndeks; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 91, 105, 134, 144, 231, 251, 296, 334, 336, 352, 360-361, 381, 385; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 70-72, 88-89, 120-122, 133; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Melikü'z-Zâhir", *İA*, VII, 683-684.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MELKÂİYYE

(الملكائية)

Hristiyanlık'ta bir mezhep.

Melkâiyye kelimesi, Sâmi dillerde "kral" anlamındaki **mlk** kökünden (İbr. melekh, Ar. melik) gelmektedir. Süryânice'de "kral taraftarları" mânasında **malkâye / melkôye** (tekili malkây) şeklinde kullanılır. İslâmî kaynaklarda Melekiyye, Melkiyye, Melkâiyye olarak da geçer. Batı dillerinde ise Melchites (Melkites) biçimini almış olup bu kelimenin okunuşu olan Melkit Türkçe'de de kullanılmaktadır.

İsâ'daki insanlık ve ilâhlık unsurlarının birbirine denk olduğu şeklindeki Ortodoks diyofizit anlayışın teyit edildiği Kadıköy Konsili'nde (451) alınan kararları reddederek İsâ'daki ilâhî tabiatı ön plana çıkararak ve bu sebeple de monofizitler olarak adlandırılan hristiyanlar kendilerinin çoğunlukta olduğu İskenderiye, Kudüs ve

Antakya patriklik bölgelerinde yaşayıp da söz konusu konsilin kararlarını benimseyenlere, "Kadıköy Konsili'ni destekleyen Bizans imparatorunun taraftarları" anlamında bu adı vermişlerdir. Anılan konsilde Hz. İsâ'da iki tabiatın bulunduğu, bu tabiatların kendi aralarında birleşme, bölünme, ayrılma olmadığı ve değişikliğe uğramadığı kabul edilmişti. Konsilin bu kararlarını benimseyen Melkâiler böylece hem Hz. İsâ'nın insanî tabiatını öne çıkararak ve ulûhiyyetin daha sonra İsâ'nın bedenine hulûl ettiğini ileri süren Nestûrîler'den, hem de ilâhî tabiatı öne çıkarıp onun insanî yönünü ihmal eden monofizitlerden ayrılmış oluyorlardı.

Melkâiyye ismi önce V. yüzyılda Mısır'da, ardından Arap ve Ya'kübi yazarların tesiriyle Yakındoğu'da kullanılmış; başlangıçta Kadıköy Konsili taraftarı olan bütün hristiyanları kapsarken daha sonra sadece İskenderiye, Kudüs ve Antakya patrikliklerinde Bizans âyin usulüne tâbi olan Ortodoks hristiyanları ifade etmeye başlamıştır. Suriye, Filistin ve Mısır'ın hristiyan halkı ya Melkâi veya monofizitti. Monofizitlere Suriye ve Filistin'de Ya'kübi, Mısır'da Kiptî deniliyordu. Mısır'daki Melkâiler'i yerel unsurlarla birlikte genelde Grek koloniciler, Suriye ve Filistin'de ise yerli halktan gruplar oluşturmaktaydı. Monofizitler, yaşadıkları ülkenin millî dilini (Mısır'da Kiptîce, Suriye ve Filistin'de Süryânîce) konuşurken çoğunlukla İstanbul'dan gönderilen yabancıların oluşturduğu Melkâiler, Yunanca konuşuyorlardı. Başlangıçta İskenderiye, Kudüs ve Antakya Melkâileri kendi patrikliklerine ait âyin usulünü (rit), muhtemelen XIII. yüzyıldan itibaren de Bizans âyin usulünü uyguladılar (*New Catholic Encyclopedia*, IX, 627).

Melkâi adı, 1054 yılında kilisenin Katolik ve Ortodoks olarak ikiye ayrılmasına kadar bu iki ana kiliseye bağlı olanların tamamını ifade ederken, bölünmeden sonra Roma ile bağıını sürdürenlere Katolik Melkâiler, İstanbul'un yanında yer alanlara Ortodoks Melkâiler denildi. Günümüzde ise Melkâi denilince sadece Bizans ritine bağlı Doğu Katolikleri anlaşıl-makta, Grek Ortodoks kilisesine mensup olan diğerleri için Ortodoks tabiri yeterli olmaktadır. İstanbul patriğinin 1054'te Katolik kilisesiyle ilişkisini kesmesi üzerine Melkâiler de Roma ile bağlarını kopardılar. Bazı kaynaklar, bu dönemden itibaren bölgede İstanbul'a bağlı Ortodoks Melkâiler yanında Roma ile ilişkilerini sür-

düren Katolik Melkâiler'in varlığından da bahsetmektedir. Ancak Melkâiler'den bir kısmının Katolikliği benimsemesi ve Grek Katolik Melkâi Patrikliği'nin kurulması XVIII. yüzyılda gerçekleşmiştir.

1724'te Katolik yanlısı VI. Cyril'in Antakya patrikliğine seçilmesi ve Papa XIII. Benedict'in 1729 yılında onun patrikliğini tanıması neticesinde Melkâiler'le Vatikan arasındaki ilişkiler yeniden başladı. Bu yakınlaşmaya karşı çıkan Ortodoks Melkâiler ise Sylvester'i patrik olarak seçtiler. Sylvester'in patrikliği İstanbul patriği ve dolayısıyla Osmanlı Devleti tarafından da tanındı. Böylece Antakya kilisesi, biri Roma'ya bağlı Grek Katolik Melkâi, diğeri Grek Ortodoks Melkâi patrikliği olmak üzere ikiye ayrıldı. XVIII. yüzyılda Suriye ve Lübnan'da yoğun olarak bulunan Katolik Melkâiler'in sayısı zamanla Filistin ve Mısır'da da arttı. 1838'de Katolik Melkâi patriği Kudüs ve İskenderiye patriği unvanını da aldı. Patrik III. Maximos Mazlum'un gayretleri neticesinde 1848'de Osmanlı Devleti tarafından tanınan patriklik Lübnan'dan Şam'a nakdedildi.

Katolik Melkâiler'in ilk patriği 1724-1760 yılları arasında görev yapan VI. Cyril, günümüzdeki patrik ise 2000 yılında seçilmiş olan III. Gregoire (Gregory) Laham'dır. Şam'da ikamet eden Katolik Melkâiler'in ruhanî lideri Antakya, Bütün Doğu, İskenderiye ve Kudüs'ün patriği unvanını taşımaktadır. 1997 rakamlarına göre Melkâiler'in sayısı Ortadoğu ülkelerinde 650.000, Amerika başta olmak üzere diğer ülkelerde ise 1.350.000 civarındadır.

İslâm Literatüründe Melkâiyye. Hristiyanlığı konu edinen klasik kelâm ve "el-mîle ve'n-nihal" kitapları ile reddiye türü eserlerde hristiyanların Ya'kübiiler, Nestûrîler ve Melkâiyye olmak üzere üç ana mezhebenden bahsedilmekte; bu mezheplerin yaratıcı Tanrı'nın bir cevher ile baba, oğul ve Rûhulkudüs olarak adlandırılan üç asıldan (ekânîm-i selâse) ibaret olduğunda görüş birliğine varmış olmalarına rağmen teslîs anlayışını oluşturan cevher ve asıllar arasındaki ilişki ile oğul İsâ Mesih'in mahiyeti hakkında fikir ayrılığına düştükleri belirtilmektedir.

İslâmiyet - Hristiyanlık polemikğine önemli katkılarda bulunan Ebü İsâ el-Verrâk, söz konusu hristiyan mezheplerinin teslîs oluşturan asılların Baba, oğul (kelâm) ve ruhtan (hayat) meydana geldiğine, bu asılların cevheriyette bir ve asıllıkta (uknûmiyye) farklı olduğuna, her birinin özel bir cevheri olmakla beraber onları bir umumi cevherin bir araya getir-